

Рекова Ж.О.

*аспірантка кафедри
цивільного права № 2
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого*

Rekova Zh.O.

*postgraduate student of the
Department of Civil Law № 2,
Yaroslav Mydryi National Law
University*

ПОСЛУГА В ЕКОНОМІЧНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ЗНАЧЕННІ

УДК 347

Постановка проблеми. В юридичній науці визначення «послуги» як правової категорії викликає великий інтерес. Після прийняття Цивільного кодексу України (16.01.2003 р.) (далі ЦК України) категорія «послуга» отримала законодавчу регламентацію. Однак, незважаючи на прогресивний характер такого кроку, визначення послуги так і не запропоновано законодавцем, незважаючи на те, що послуга розглядається як самостійний об'єкт цивільних прав (ст. 177 ЦК України). Зупинимо увагу на проблемі визначення категорії «послуга».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постановці та розгляду певних аспектів цього питання приділено увагу в наукових працях таких вчених, як: М. О. Барінов, В. І. Борисова, С. О. Ємельянчик, І. В. Жилінкова, О. С. Іоффе, Ю. Х. Колмиков, О. А. Красавчіков, В. В. Луць, Р. А. Майданик, І. Б. Новицький, О. А. Пушкін, І. Я. Сенюта, Д. І. Степанов, Є. О. Суханов, Є. Д. Шешенин, В. Ф. Яковлев та ін.).

Виклад основного матеріалу. Термін «послуга» був уперше запропонован Ж. Б. Сеем у його роботі «Graite d'Economic Politique» у 1803 році. На початку ХІХ століття французький економіст Фредерік Бастиа прийшов до висновку, що суспільний розвиток складається із послуг, які люди надають один одному. Він розглядав послуги як діяльність людей, яка передбачається для людей і споживається людьми. Як будь-яка діяльність, вона матеріалізується у споживчій вартості, а представлена в такій якості послуга стає товаром. В свою чергу, Е. М. Агабабьян визначає послугу як корисний ефект, який виникає в процесі продуктивної праці як цілеспрямованої діяльності. Корисний ефект є не що інше як сукупність корисних властивостей, які спрямовані на задоволення певної потреби людини [1, с. 24]. За визначенням Ф. Котлера, послуга – це об'єкти продажу у вигляді дій, вигод або задоволення. З цього випливає, що послуги не зберігаються і клієнту пропонується щось таке, що не має матеріальної

форми [2, с. 638]. А. І. Горанин під послугою розуміє важливу економічну категорію, яка є ключовим пунктом для правильного розуміння сутності процесів обслуговування... [3, с. 31]. М. Б. Росинський приходить до висновку, що послуга – це специфічна політико-економічна категорія, яка виражає відносини праці, яка реалізується безпосередньо як корисний ефект діяльності і яка функціонує в базі споживання [4, с. 10].

У тлумачному словнику російської мови «послуга» розуміється як дія, що приносить користь, допомогу іншому. Таким чином, все зводиться до двох пов'язаних між собою елементів: мети, якої послуга служить («допомога», «користь»), і засобам досягнення цієї мети (вчинення тим, хто надає послугу, дії). Об'єднання цих елементів є, необхідним для виділення відповідного поняття. У ЦК України мова йде про послуги саме як про певні дії (діяльність). Отже, поняття «послуга» може вживатися для позначення самих різних явищ, які можна об'єднати в дві групи: 1) економічні; 2) правові.

Щодо економічного змісту послуги, то «послуга є не що інше, як корисна дія тієї чи іншої споживчої вартості - товару чи, праці чи» [5, с. 203-204]. З цього визначення випливає, що джерелом послуги можуть виступати матеріальні блага (речі, товари). Товар надає послугу тим, що є предметом споживання, тобто саме певну споживчу вартість. Слід також зазначити, що споживча вартість може міститися не тільки в товарі або в речах, але й в певній діяльності, іншими словами в праці. Виходячи з цього, послуга як споживча вартість може бути або матеріальною (надання послуг за допомогою товару, речі), або нематеріальною (надання послуги працею [6, с. 9], наприклад, надання медичних послуг).

Розподіл послуг на матеріальні й нематеріальні підтримується в літературі. Так, М. В. Кротов вважає, що в залежності від того, в якій формі виражається результат діяльності з надання послуг, а також в залежності від того, чи може бути гарантований позитивний результат цієї діяльності, розрізняють послуги матеріальні і нематеріальні. Матеріальні послуги отримують об'єктивований вираз або в предметі природи, або в особистості споживача послуг. Вони знаходять своє вираження в створенні нової речі, її переміщення, внесення в неї змін тощо. До матеріальних послуг відносяться також ті, які втілюються в особистості самої людини (наприклад, послуги перукаря, доктора, перевізника). При цьому результат матеріальних послуг може бути гарантований послугодавцем. Для нематеріальних послуг характерно те, що діяльність послугодавця не втілюється в уречевленому результаті, а також те, що послугодавець не гарантує досягнення пропонованого позитивного результату [7, с. 538].

За словами В. І. Борисової, послуга - це певне матеріальне благо, яке надається однією особою (виконавцем) та споживається іншою особою (замовником) у процесі вчинення виконавцем певних дій або здійснення певної діяльності [8, с. 268]. Навпаки, І. В. Жилінкова вважала, що послуга - це певне нематеріальне благо, яке надається однією особою (виконавцем) і споживається іншою особою (замовником) у процесі вчинення певних дій або здійснення певної діяльності. Водночас для замовника за договором послуга, незважаючи на її нематеріальну сутність, виступає як певне благо, заради якого він і вступає у договірні відносини. Якби послуга не мала такої якості, то вона не виступала б предметом багатьох видів договорів. Саме для отримання нематеріального корисного ефекту дій (діяльності) виконавця до нього і звертається замовник [9, с. 267-268].

Таким чином, послуга в економічному сенсі ширше послуги в її правовому розумінні. Послуга в економічному сенсі об'єднує такі споживчі вартості (предмети споживання), як товар (річ), речовинний результат праці, а також праця, не пов'язана з речовим результатом.

На таке співвідношення економічної і правової послуги звертається увага в літературі. Так, Є. Д. Шешенин справедливо зауважує, що економічне поняття послуги ширше юридичного поняття як предмета договірної зобов'язання з надання послуг; останній обмежується такою діяльністю, яка не виробляє речової споживчої вартості [10, с. 151]. Таким чином, юридичне поняття послуги охоплює тільки ту сферу економічних відносин з надання послуг, споживча вартість якої полягає в самій доцільній діяльності, тобто у праці. Д. І. Степанов вважає, що під дією (як певним рівнем поведінки) слід розуміти серію рухів тіла, спрямованих на один об'єкт. А оскільки слід враховувати, що послуга є більш складним явищем, то має йтися саме про сукупність дій, які послідовно змінюють і доповнюють одна одну (операція). Це і характеризує послуги як дії.

З урахуванням викладеного автор визначає послуги як різновид об'єктів цивільних правовідносин, які дістають вияв у певній правомірній операції, тобто у цілеспрямованих та доцільних діях виконавця або у діяльності, яка є об'єктом зобов'язання, має нематеріальний ефект, нестійкий уречевлений результат, пов'язаний з іншими договірними правовідносинами, і характеризується властивостями здійсненності, невіддільності від джерела, миттєвого споживання, неформалізованості якості [11, с. 17].

У свою чергу, послуга в юридичному сенсі поділяється на різні види, а саме: 1) виділяють послуги фактичного характеру (перевезення, зберігання); 2) послуги юридичного характеру (доручення, комісія); 3) по-

слуги, як фактичного, так і юридичного характеру (транспортне експедирування, управління майном); 4) послуги грошово-кредитного характеру (позика, кредит, факторинг, банківський рахунок, банківський вклад, безготівкові розрахунки, страхування) [12, с. 3].

Цивільно-правове регулювання економічних відносин з надання послуг досягається за допомогою різного роду зобов'язальних відносин. Вибір конкретного різновиду зобов'язання залежить від виду послуги. Так, економічні відносини з надання послуг від передачі товару регулюються зобов'язаннями з передання майна у власність.

Економічні відносини з надання матеріальних послуг, пов'язані з результатом праці, регулюються зобов'язаннями підрядного типу, в результаті виконання яких досягається створення матеріалізованого результату. Оскільки інтерес споживача задовольняє не процес надання послуги (обслуговування), а результат цієї діяльності, то і об'єктом цивільних правовідносин виступає матеріалізований результат. Він може виражатися в створенні нової речі, а також в здійсненні будь-яких операцій з існуючими речами [13, с. 23].

Коли матеріалізований результат виражається в створенні нової речі, об'єктом правовідносин виступає саме ця річ. Поняття результату в цьому випадку конкретизується настільки, що об'єкт економічних відносин - послуга в правовідносинах трансформується в об'єкт річ. Іншими словами, саме річ як кінцевий результат задовольняє інтерес споживача, що і враховується при виборі форми правового опосередкування відносин з надання матеріальних послуг першого виду. Так, А. Є. Шерстобітов зазначає, що передача інформації в тому випадку, коли її носій має речовий характер, по суті, являє собою передачу речі, що володіє специфічною властивістю носія інформації [14, с. 17].

При наданні деяких матеріальних послуг створення нової речі не відбувається, в цьому випадку результат виражається в будь-яких змінах існуючих благ: збереження або відновлення споживчих властивостей речей (наприклад, ремонт речі) тощо. Особливістю зазначених відносин є те, що виділити результат діяльності у вигляді окремо існуючого предмета неможливо, він матеріалізується в речах і невіддільний від них. До матеріальних послуг даного виду відносяться не тільки послуги, спрямовані на зміну і створення речей, але й послуги, об'єктом впливу яких виступає людина, тобто особисті матеріальні послуги. Вони також втілюються у цивільно-правову форму зобов'язання по виконанню робіт. У зв'язку з тим, що об'єктом впливу послуги виступає людина, певні вимоги пред'являються до процесу надання послуги (дотримання санітарних

норм, комфортність, безпеку і т.п.), що втілюється в покладанні на виконавця додаткових обов'язків і надання послугоодержувачу права вимагати їх виконання, якості їх виконання, наприклад, надання послуг медичного характеру. Однак виокремлюються такі послуги, які не приводять до зміни й створення речей, які не виражаються в особистості самого споживача послуг, а характеризуються тим, що діяльність послугодавця не втілюється в уречевленому результаті (наприклад, консультаційна послуга). Даний вид послуг регулюється зобов'язаннями з надання послуг. Питання про виділення ефективної, результативної діяльності зачіпають таку проблему: як відокремити результат отримуваний від послуги, від результату виконаних робіт. Як розмежувати категорію послуги і роботи? Різниця між ними зафіксовані ще в римському праві.

Римське право у складі договорів найму розрізняло, зокрема, «найм робіт» та «найм послуг». А вже в XIX ст. до Французького цивільного кодексу була включена глава III «Про найм роботи та послуги», в якій виділені розділи «Про найм послуг та робочих», «Про перевезення на землі та по воді», а також «Підряд».

У Німецькому Цивільному Уложенні у складі розділу «Окремі види зобов'язань» поряд з договором підряду були врегульовані трудовий договір і ряд інших договорів, що традиційно відносяться до договорів послуг (договори доручення, зберігання та ін.). При цьому в главі «Підряд» включено поряд з виготовленням або зміною речі також інший результат, досягнутий шляхом «виконання роботи або надання послуги». Згодом главу розділили на дві частини: «Договори підряду» та «Туристичного обслуговування». Відповідно вважали за доцільне змінити колишню її назву на «Підряд та подібні договори» («Werkvertrag und ähnliche Verträge»). Тим самим було абсолютно очевидно підкреслено поява відмінних від підряду договорів, предметом яких є один з видів послуг як таких. В одному з останніх за часом прийняття Цивільному кодексі Квебека (1991) в розділі, присвяченому поіменним договорам, є глава «Договір особистого найму» («Nominate Contracts»), під яким мається на увазі те, що зазвичай має назву «Трудовий договір», а також «Договір на підприємство або послугу» («Contract of Enterprise or for Service»). В останньому виділені як загальні приписи, що застосовуються одночасно до робіт та послуг, так і особливі щодо робіт («General Provisions applicable to Both Services and Works» і Special Provisions respecting Works»). Остання глава має на увазі договір, за яким однією зі сторін виступає підрядник або виконавець.

У дореволюційній та радянській юридичній науці і практиці особливий правовий режим зобов'язання з надання послуг склався не відразу.

Наприклад, І. Л. Брауде стверджував, що в договорі підряду «робота може складатися у виготовленні будь-якої речі або в наданні послуги» [15, с. 53]. Особливу позицію займав протягом певного часу О. Ю. Кабалкін пропонуючи всі типи договорів, що укладаються об'єднати в 12 груп [16]. Автор підкреслював, що в цій класифікації не повинно бути місця самостійному договору послуг. Ті договори, які зазвичай відносять до зазначеної групи договорів (доручення, комісія, зберігання та ін.), були названі договорами «про вчинення юридичних або фактичних дій».

І все-таки панівна в літературі точка зору відділяла договір послуг від договору підряду (О. С. Іоффе, М. О. Барінов, Ю. Х Колмиков, Є. Д. Шешенин, В. Ф. Яковлев, О. А. Пушкін, Є. О. Суханов), що на сьогоднішній день спостерігається У ЦК України та в теорії.

Аналіз статті 901 ЦК України дозволяє дійти **висновку**, що в певних видах послуг, сама дія набуває значення явища, що здатне змінити стан предметів матеріального та нематеріального світу. По-перше, важливим є не виготовлення, обробка, переробка, ремонт речі або виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові, що має місце при договорі підряду (ч. 2 ст. 837 ЦК України), а щось, що не має речового результату – продукт дії або діяльності, що не має майнового вираження, тобто сукупність якостей, що має сама дія або діяльність. По-друге, для послуг характерним також є те, що, вони тісно пов'язані з особою виконавцем та процесом виконання ним певних дій або здійснення певної діяльності. Це означає, що послуга існує тільки тоді, коли вона надається. По-третє, послуга не має результату, який мав би окремий уречевлюваний вигляд, матеріальне втілення. У цьому і полягає корисний ефект послуги, що задовольняє потребу замовника і споживається в процесі надання, саме це і є ознакою послуги як правової категорії.

Отже, послуга – це певна нематеріальна дія (діяльність), виражена у конкретному корисному результаті, яка створена особистою працею особи і невідокремлена від виконавця та являє собою певні зміни у зовнішньому світі або стані суб'єкта.

1. *Agababyan E. M. Economic analysis of services: monogr. Moscow: Economics, 1968. 160 p.*
2. *Fundamentals of Marketing / ed. F. Kotler, G. Armstrong, D. Saunders and others; [per. with English.] M.: Izd. House Williams, 2006. 942 p.*
3. *Goranin A. I. Domestic services under socialism. Minsk: Science and Technology, 1977. 238 p.*
4. *Rosinsky M. B. Scope of services in the economy of developed socialism. Saratov: Izd. Saratov Un-ta, 1976. 152 p.*

5. Marx K., Engels F. T. 23. P. 203-204.
6. Barinov N. A. *Services (Socio-legal aspect): monogr.* Saratov: Izd. Stilo, 2001. 185 p.
7. *Civil law: study. Ch. 2 / Ed. A. P. Sergeeva, Yu. K. Tolstoy.* Moscow: «Prospekt», 1998. 784 p.
8. *Civil law of Ukraine: textbook: 2 t. / Per constituency. Ed. V. I. Borisova, I. V. Thank-Fateyeva, V. L. Yarotsky.* K. Yurincom Inter, 2006. T. 2. 552 p.
9. *Civil law of Ukraine: textbook: 2 t. / Per constituency. Ed. V. I. Borisova, I. V. Thank-Fateyeva, V. L. Yarotsky.* K. Yurincom Inter, 2006. T. 2. 552 p.
10. Sheshenin E. D. *Subject of the obligation to provide services. Sat Student tr Sverdlovsk Law. in-that Yield 3. Sverdlovsk, 1964. pp. 148-160.*
11. Stepanov D. I. *Services as an object of civil rights. Russian justice. 2005. № 2. P. 15-34.*
12. *Civil law: a textbook in 2 t. / Otv. Ed. E. A. Sukhanov. M.: Statut, 2011. T. 2: Obligatory law. 1208 s.*
13. Barinov N. A. A. *The rights of citizens under the contract of a household order and their protection. Saratov, 1973. P. 23.*
14. Shersbotov A. E. *Civil law regulation of the obligation to transfer information. Abstract of diss. for cand. in law sciences. M., 1980. 28 p.*
15. Braude I. L. *Contracting Agreement. Certain types of obligations. M.: Gosyuridadat., 1954. P. 53.*
16. Kabalkin A. Yu. *Sphere of services: civil law regulation. M.: Nauka, 1972. 199 p.*

Рекова Ж. О. Послуга в економічному та правовому значенні

На сьогоднішній день в Цивільному кодексі України відсутнє легальне визначення послуги, незважаючи на те, що законодавець визначає послугу як окремий об'єкти цивільних прав. Тому автор ставить за мету проаналізувати сутність послуги в економічному та правовому розумінні та запропонувати визначення послуги.

Аналіз статті 901 ЦК України дозволяє дійти висновку, що в певних видах послуг, сама дія набуває значення явища, що здатне змінити стан предметів матеріального та нематеріального світу. По-перше, важливим є не виготовлення, обробка, переробка, ремонт речі або виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові, що має місце при договорі підяду (ч. 2 ст. 837 ЦК України), а щось, що не має речового результату – продукт дії або діяльності, що не має майнового вираження, тобто сукупність якостей, що має сама дія або діяльність. По-друге, для послуг характерним також є те, що, вони тісно пов'язані з особою виконавцем та процесом виконання ним певних дій або здійснення певної діяльності. Це означає, що послуга існує тільки тоді, коли вона надається. По-третє, послуга не має результату, який мав би окремий уречевлюваний

вигляд, матеріальне втілення. У цьому і полягає корисний ефект послуги, що задовольняє потребу замовника і споживається в процесі надання, саме це і є ознакою послуги як правової категорії.

Отже, послуга – це певна нематеріальна дія (діяльність), виражена у конкретному корисному результаті, яка створена особистою працею особи і невідокремлена від виконавця та являє собою певні зміни у зовнішньому світі або стані суб'єкта.

Ключові слова: послуга, економічний зміст, правовий зміст, матеріальне благо, нематеріальне благо, корисний ефект.

Rekova Zh. O. Service In Economic And Legal Sense

Currently, the Civil Code of Ukraine lacks a legal definition of the service, despite the fact that the legislator defines the service as a separate object of civil rights. Therefore, the author aims to analyze the essence of the service in economic and legal terms and to offer a definition of service.

An analysis of Article 901 of the Civil Code of Ukraine makes it possible to conclude that in certain types of services, the very effect becomes the significance of a phenomenon that is capable of changing the state of objects of the material and immaterial world. First, it is important not to manufacture, process, process, repair a thing or perform other work with the transfer of its result to the customer, which takes place under a contract (Part 2 of Article 837 of the Civil Code of Ukraine), and something that has no real result - a product of action or activity that has no property expression, that is, a set of qualities having the same activity or activity. Secondly, it is also characteristic of services that they are closely related to the person performing and the process of performing certain activities or carrying out certain activities. This means that the service exists only when it is provided. Thirdly, the service does not have a result that would have a distinct, predictable appearance, material embodiment. This is the beneficial effect of a service that meets the customer's needs and is consumed in the process of providing it, which is exactly a feature of the service as a legal category.

Thus, a service is a certain intangible act (activity), expressed in a concrete beneficial result, which is created by a person's personal work and is not separated from the performer and represents certain changes in the external world or state of the subject.

Keywords: service, economic content, legal content, material good, intangible good, useful effect.